Natuur en erfgoed op Sint Eustatius en Saba

1. **The Bottom is het bestuurlijke centrum van Saba** (foto Robin Ammerlaan, RCE)
2. **Kantwerken is een levende traditie onder vrouwen op Saba** (foto Nationaal Archief)
3. **Inhalator voor het hallucinerende poeder van de oorspronkelijke bewoners, gevonden op Saba** (foto Maaike de Waal)
4. **De hutten van tot slaaf gemaakte of arme Sabanen waren armoedige onderkomens met een rieten dak** (bron Wereldmuseum, in collectie RCE)
5. **Nevelbos op Saba** (foto Robin Ammerlaan, RCE)
6. **Koraal op de Saba Bank** (foto Ruud Stelten)
7. **De Sabaanse zwarte leguaan** (foto Michel Breuil)
8. **De traditionele Saba Cottage** (foto Robin Ammerlaan, RCE)
9. **Windwardside op Saba in 1953** (Bron: Collectie Croockewit, in beeldbank Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)

Saba en Sint Eustatius zijn voor veel Nederlanders onbekend terrein. Mensen die er voet aan wal zetten, zijn vaak verrast door het natuurschoon. Op beide eilanden lijkt de natuur de hoofdrol te spelen. De NPO-documentairereeks *Natuur in de Cariben* bevestigt dit. Maar dit beeld is te eenzijdig. De eilanden zijn gevormd door duizenden jaren menselijke bewoning. Vrijwel elk stukje land vertelt een verhaal over de relatie tussen mens en natuur. Die menselijke invloed vormt het uitgangspunt van twee landschapsbiografieën voor Saba en Sint Eustatius. Ze zijn geschreven door onderzoekers uit Caribisch en Europees Nederland op basis van informatie en verhalen van Statianen en Sabanen.

tekst Gertjan de Boer (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)

> Een landschapsbiografie laat zien hoe een gebied zich door de eeuwen heen heeft ontwikkeld door de interactie tussen mens, aarde en natuur. De beschrijving biedt inzicht in hoe het verleden de huidige kenmerken van een gebied beïnvloedt en geeft aanknopingspunten voor inpassing van nieuwe ontwikkelingen. De Caribisch-Nederlandse eilanden Saba en Sint Eustatius hadden behoefte aan zo'n landschapsbiografie: de ruimtelijke opgaven voor deze 'bijzondere gemeenten' zijn groot. Toerisme, woningbouw, demografische ontwikkelingen en klimaatverandering vormen een bedreiging voor het karakter van beide eilanden. Met een landschapsbiografisch onderzoek kunnen de bewoners bepalen wat zij voor toekomstige generaties willen behouden.
Juist omdat de eilanden klein zijn (grofweg de helft van Vlieland), hebben veranderingen een grote impact op het erfgoed en de natuur. Een verdwenen pad betekent niet alleen verlies van cultuurhistorie, maar kan ook gevolgen hebben voor de waterafvoer of het natuurbeheer. Een ingestorte plantagemuur is niet alleen een archeologisch verlies, maar kan ook een leefgebied voor planten en dieren doen verdwijnen. Om de erfgoedlocaties te kunnen beschermen, moeten ze in beeld zijn gebracht. Dit motiveerde de eilandbesturen om samen met de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed landschapsbiografieën op te laten stellen.

Luisteren naar verhalen

Vanaf het begin was duidelijk dat de landschapsbiografieën niet een puur wetenschappelijk onderzoek zouden worden. De kennis, herinneringen en ervaringen van bewoners moesten een centrale plaats krijgen. Dat betekende dat de onderzoekers vooral moesten luisteren naar verhalen over plekken, tradities, landschappen en gebeurtenissen die soms al eeuwenlang worden doorverteld. Door deze aanpak ontstond er een persoonlijker beeld van de eilanden dan in bestaande publicaties en landschapsonderzoeken.
Eén van de opvallendste verschillen met Europees Nederland is de nauwere verbondenheid die mensen voelen met de natuur en het erfgoed. In Europees Nederland zijn natuur en erfgoed ook verbonden, maar het lijken soms toch twee verschillende werelden. Beide hebben eigen beleid, wetgeving en belangen. Op Saba en Sint Eustatius spraken bewoners over het koraalrif, de vulkaan, stranden, vogels, leguanen, geiten en andere dieren als onderdeel van hun erfgoed. Niet alleen omdat sommige soorten bijzonder zeldzaam zijn, maar ook omdat zij verbonden zijn met de leefwereld van de bewoners.
Hoewel Saba en Sint Eustatius slechts dertig kilometer van elkaar liggen en beide al duizenden jaren (periodiek) bewoond zijn, hebben zij elk een heel eigen geschiedenis. Op Saba woonden mensen relatief afgezonderd en leefden van kleinschalige landbouw. De natuur lijkt er ongerept en het eiland is befaamd om haar biodiversiteit op land en rond het koraalrif in de Saba Bank.
Sint Eustatius heeft een heel andere geschiedenis. Overal werd landbouw bedreven. Alleen de steilste hellingen bleven bebost, maar hier werd hout gekapt voor timmer- en brandhout. Sint Eustatius was ooit het centrum van de Caribische handel. Producten uit alle windstreken werden er verhandeld en het was een belangrijke schakel in de handel in tot slaaf gemaakten. Beide eilanden hebben door hun achtergrond een eigen architectuur, landschappen en tradities.

Saba: The Unspoiled Queen

Saba staat in het Caribisch gebied bekend als The Unspoiled Queen. De bijnaam roept beelden op van lieflijke natuur die nauwelijks geroerd is. Dat beeld klopt als je je focust op de top van de vulkaan Mount Scenery (met 870 meter het hoogste punt van het Koninkrijk Nederland), waar het dichte nevelbos je het zicht ontneemt, of als je juist diep duikt richting de kleurrijke koraalriffen vol zeeleven (Saba Bank is met 2,679 km^2 op enige afstand het grootste Nationale Park van Nederland). Het ruige vulkaanlandschap stelde grenzen aan menselijk gebruik en zorgde ervoor dat bewoners zich moesten aanpassen aan het landschap in plaats van andersom.
De steile hellingen en smalle bergkammen bepalen nog altijd het dagelijks leven. Je snel verplaatsen is vrijwel onmogelijk. Het eiland betreden kan slechts op één plek en in zee zwemmen kan nog altijd niet door de stroming en hoge golven. Dit alles maakt dat Sabanen al eeuwen relatief veilig wonen. Op het eiland vind je vrijwel geen fortificaties zoals op naastgelegen eilanden. De ontoegankelijkheid maakte wel dat de bewoners op zichzelf waren aangewezen en kwetsbaar waren voor extreme weersomstandigheden.
Uit archeologisch onderzoek blijkt dat de oorspronkelijke bewoners op een beperkt aantal vlakke delen leefden. Resten van aardewerken potten, stenen werktuigen en een kunstig uitgewerkte vis van lamantijnbot zijn enkele van de gevonden voorwerpen. Europese kolonisten woonden op dezelfde plekken. Hun huishoudens en kleinschalige akkers werden bestierd door huisslaven. Terwijl een Europese bron uit 1829 spreekt over de 'bijzonder menslievende behandeling' van tot slaaf gemaakten, moeten we erkennen dat dit een systeem was van uitbuiting en racisme.
Saba heeft een eeuwenoud netwerk van paden die de dorpen, landbouwgronden en zoetwaterbronnen met elkaar verbinden. Vandaag de dag zijn deze *trails* voor toeristen de belangrijkste reden om Saba te bezoeken. Op de steile hellingen beperken stenen muurtjes de erosie en vormen ze de randen van landbouwterrassen. Zoetwater was, en is, schaars. Regenwater wordt nog altijd zorgvuldig opgevangen in cisternen (waterbakken) naast de karakteristieke *Saban Cottages:* houten huizen met (traditioneel) rode daken en groene luiken. Deze huisjes zijn gebouwd zonder spijkers. Ze zijn daardoor flexibeler en kunnen (tot een bepaalde kracht) meebewegen met tropische stormen.

Natuurbescherming

Momenteel telt Saba 2.300 bewoners, waarvan slechts een kwart op het eiland geboren is.
De mensen wonen verdeeld over The Bottom, Windwardside, St. Johns en Zions Hill. Ondanks dat het eiland klein is, heeft ieder dorp zijn eigen geschiedenis en cultuur. Tussen de dorpen leven diersoorten die je bijna nergens anders treft, zoals de *red-bellied racer* slang en de Sabaanse zwarte leguaan. Ook zijn er verwilderde terrassen met geïntroduceerde bananen- en cashewbomen.
De ruïnes van twee verdwenen dorpen bieden

bescherming aan allerlei planten en dieren. De Saba Conservation Foundation zet zich sinds 1987 in om de natuur te beschermen.
Het immaterieel erfgoed is in balans met de natuurwaarden. Sabanen telen planten en kruiden voor hun eigen *bush-tea* en rond Pasen worden zeeslakken (*wulks)* verzameld en gegeten. Bijzonder is dat de wulkvissers de kleine schelpen achterlaten en daarmee de achteruitgang van de populatie voorkomen. Eenzelfde manier van natuurbehoud gebeurt bij het vangen van kreeften op de Saba Bank.
Saba laat zien dat natuurbeheer meer is dan bescherming van soorten of habitats. Het gaat ook om het behoud van de verhalen die in het landschap besloten liggen. Juist de combinatie van natuur, historisch landgebruik en de sterke verbondenheid van bewoners met hun eiland maakt Saba tot een landschap waarin natuur en erfgoed elkaar versterken.

Sint Eustatius: The Historical Gem

Sint Eustatius geniet bekendheid vanwege haar erfgoed. Het eiland staat in het Caribisch gebied bekend als *The Historical Gem*. Ruïnes van pakhuizen, forten, (suiker)molens en plantages zijn herinneringen aan de periode dat het eiland een belangrijk handelscentrum was. Toch maakt niet alleen het gebouwde erfgoed het eiland bijzonder. De natuur is rijk aan soorten in zee en op land. Ook hier vertelt het landschap een verhaal van eeuwenlang intensief menselijk gebruik.
Net als Saba vormt de vulkanische ondergrond de basis van het landschap. De slapende vulkaan The Quill bepaalt het zuidoosten van het eiland, terwijl het noordwesten een heuvelachtige uitstraling heeft. Daartussen ligt de Cultuurvlakte waar al duizenden jaren mensen de vruchtbare bodem bewerken. Er zijn vondsten van de oorspronkelijke bewoners, zoals complete potten en restanten van reeds uitgestorven diersoorten die op hun dieet stonden. De komst van Zeeuwse kolonisten in 1636 veranderde het eiland ingrijpend. Bossen werden omgevormd tot landbouwgrond en het aantal plantages groeide tot 76 in 1741.

Schuldig landschap

Het eiland maakte tussen 1700 en 1800 een economische bloei door die deels gebaseerd was op de handel in tot slaaf gemaakten en de dwangarbeid op de plantages. In de vroegste jaren van de kolonie werden er 'rode slaven' gebruikt, oorspronkelijke bewoners van Caribische eilanden. Al snel werden zij vervangen door Afrikaanse mensen. Dit landschap waarin de fysieke sporen van slavernij overal zichtbaar zijn, wordt wel aangeduid als een 'schuldig landschap'. Resten van forten en de slavenhaven Fort Amsterdam maar ook de onopvallende ongemarkeerde grafvelden, tekenen het eiland. Het landschap is daarmee een drager van de pijnlijke geschiedenis die de eilanders actief herdenken en vieren op Emancipatiedag (in Europees Nederland *Keti Koti*).
Door de economische neergang vanaf ongeveer 1840 veranderde het eiland opnieuw. Veel landbouwgronden werden verlaten en de natuur kreeg geleidelijk weer ruimte. Vooral op de hellingen van The Quill en in het huidige Nationaal Park Boven ontwikkelde zich opnieuw bos. Verlaten plantages verdwenen tussen bomen en struiken en voormalige landbouwgronden werden overgenomen door vogels en reptielen. Tegenwoordig kan iedere oplettende wandelaar de oude plantages terugvinden. Het meest aangrijpend zijn de kilometerslange slavenmuren die tot slaaf gemaakten met zware stenen hebben gebouwd om plantages af te scheiden.
De verwevenheid tussen natuur en erfgoed is ook onder water zichtbaar. De baai van het enige dorp, Oranjestad, was eeuwenlang het zwaartepunt van het eiland. Hier lagen ooit honderden schepen uit alle windstreken voor anker. De elite woonde op de klif in de bovenstad en de handel werd gedreven in de benedenstad. Tegenwoordig is de benedenstad grotendeels verlaten. De pakhuizen, woningen en bordelen zijn verworden tot ruïnes. De dijk die de Nederlandse kolonisator had opgeworpen om de gebouwen tegen de zee te beschermen is alleen nog zichtbaar voor duikers en snorkelaars. In de baai vinden zeeschildpadden en vissen een plek tussen het koraal en de scheepswrakken.

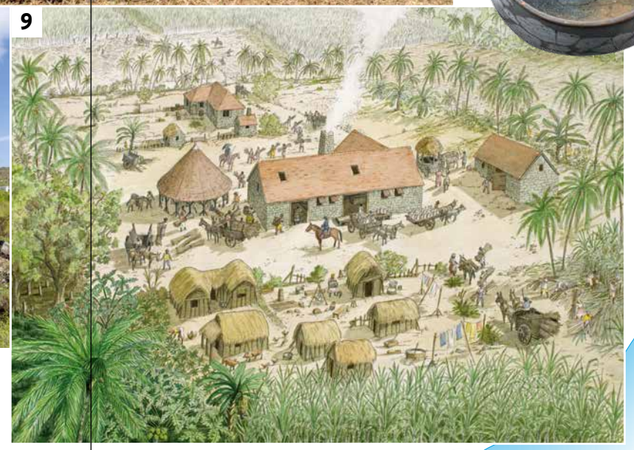

SINT EUSTATIUS

1. **Tijdens Emancipatiedag (Keti Koti) versieren bewoners hun huizen met takken van de flamboyantboom.** (foto Jet Bakels)
2. **De bedrijvigheid in de haven van Sint Eustatius in de late achttiende eeuw.** (bron schilder onbekend, Sint Eustatius in the Dutch Antilles, late 18th century)
3. **De ruïnes van de protestantse kerk in Oranjestad.** (foto Robin Ammerlaan, RCE)
4. **Woekerende Coralita.** (foto Robin Ammerlaan, RCE)
5. **Slavenmuren in Nationaal Park Boven.** (foto Robin Ammerlaan, RCE)
6. **Geiten bedreigen natuur, maar worden gezien als cultureel erfgoed** (foto Robin Ammerlaan, RCE)
7. **Aardewerken pot van oorspronkelijke bewoners.** (foto Maaike de Waal)
8. **Restanten van de Suikermolen op plantage Fair Play.** (foto Robin Ammerlaan, RCE)
9. **Reconstructie van een slavendorp, suikerplantage en molen.** (foto Andy Gammon, Lewes, UK)

Erfgoed en natuur op gespannen voet

Het erfgoed op Sint Eustatius staat onder druk. Door de pijnlijke geschiedenis levert dit ingewikkelde vragen op. Het overgrote deel van de zwarte bewoners stamt af van tot slaaf gemaakten. Voor een deel van de bewoners zijn de restanten van forten en plantages geen uitingen van hun culturele erfenis, maar tonen eerder een beeld van onderdrukking. Muziek, dans, feesten en andere vormen van immaterieel erfgoed staan dichter bij de beleving van hun identiteit.
Ook natuurwaarden worden bedreigd. Klimaatverandering zorgt voor droogte, intensere regenbuien en krachtigere orkanen. Vooral erosie is een groeiend probleem, ontstaan door overbegrazing van de geïntroduceerde geiten. Hier staan erfgoed en natuur op gespannen voet. Eeuwenlang hielden Statianen hun geiten in een afgesloten stuk grond (kraal). Tegenwoordig zien de bewoners de loslopende geiten als hun erfgoed en uiten ze hun onvrede over voorgenomen plannen om de geiten te bejagen. De twee nationale parken zijn gedeeltelijk voorzien van rasters om de geiten (met wisselend succes) buiten te houden. De coralita, een exoot die ooit is aangeplant als sierplant, zorgt ook voor grote uitdagingen. De plant verstikt de inheemse vegetatie en woekert over grote delen van het eiland.
Er wonen ongeveer 3.400 mensen op Sint Eustatius. Net als op Saba is de werkgelegenheid beperkt en de overheid de grootste werkgever. De natuur wordt sinds 1988 beheerd door de St. Eustatius National Parks Foundation. Het eiland profileert zich als een historische parel om toeristen te trekken. De erfgoedlocaties worden steeds vaker gebruikt voor evenementen, er is een canon van Sint Eustatius in ontwikkeling en er zijn nieuwe heritage-trails in de maak.

Lessen voor de Europese praktijk

De landschapsbiografieën van Saba en Sint Eustatius tonen aan dat natuur en erfgoed op de eilanden onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. Juist die verbondenheid vormt een sterke basis voor bescherming en instandhouding. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed werkt samen met de Sabaanse overheid om de eerste monumenten op het eiland aan te wijzen en met de overheid van Sint Eustatius zijn de eerste stappen gezet om de biografie als onderlegger te gebruiken voor nieuw ruimtelijk beleid.
De landschapsbiografieën zijn inmiddels toe aan de tweede druk in het Nederlands en Engels en er zijn digitale kaarten beschikbaar. Voor de eilanders zijn de fysieke biografieën gratis te verkrijgen. Dankzij het opgebouwde netwerk en de samenwerking kunnen de biografieën uitgroeien tot een instrument waarmee bewoners hun waardevolle plekken kunnen doorgeven aan hun kinderen en kleinkinderen.<

g.de.boer@cultureelerfgoed.nl

Veel dank aan Sharifa Balfour op Saba en Raimie Richardson op Sint Eustatius en de bewoners van beide eilanden voor de samenwerking.

De landschapsbiografieën zijn via onderstaande QR-code te lezen en te downloaden. De digitale kaarten zijn beschikbaar via de 'Bronnen en Kaarten' pagina op dezelfde website. Op de beeldbank vindt u onder de zoektermen 'Saba' en 'Sint Eustatius' tientallen foto's van de eilanden in 1953 en 2025.